УДК 37.091.3:7.01(477.43)"19" https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026(7)-25

ЕСТЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ПОДІЛЛІ (перша чверть ХХ ст.)

Олександр Вовковинський

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

Надійшла до редакції / Received 12.12.2025 Схвалено до друку / Accepted 19.12.2025

Анотація

У статті на основі аналізу історичних та джерел розглянуті естетичні засади підготовки майбутніх учителів Поділля першої чверті ХХ століття в Подільському духовному училищі, Тульчинському єпархіальному жіночому училищі, Вінницькій вчительській семінарії, Вінницькому вчительському інституті, Інституті Народної освіти, Вінницькому українському педагогічному технікумі імені І. Франка; простежено історію становлення означених закладів, визначено особливості змісту навчальних програм розглядуваного періоду предметів естетичного циклу, окреслено значення вивчення для майбутнього вчителя співів, музики, рукоділля, малювання, історії мистецтва та педагогічного малюнку. Визначено значення літературних читань та літературних вокально-музичних заходів, які були уведені в освітній процес закладів освіти та їх важливість у контексті розвитку особистості майбутнього вчителя. Виокремлено особливості естетичних засад в підготовці майбутніх учителів: орієнтація на формування в майбутніх учителів комплексу засобів самопрезентації, завдяки яким вони могли ефективно доносити власні погляди й цінності до учнівської аудиторії; розширення переліку дисциплін естетичного циклу, зокрема музики, співів, малювання, гри на фортепіано та скрипці, гімнастики та ручної праці.
Доведено, що звернення до історико-педагогічних цінностей, однією з яких є естетична підготовка майбутніх учителів Поділля першої чверті ХХ ст. має велике науково-практичне значення, досвід цих закладів освіти сприятиме розбудові системи та організації сучасного освітнього процесу у педагогічних ЗВО України.

Ключові слова: Поділля, естетичні засади, Вінницька учительська семінарія, Вінницький учительський інститут, Тульчинське жіноче єпархіальне училище, співи, малювання, музика, педагогічний малюнок, історія мистецтва, Інститут Народної освіти.

© 2026 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

UDC 37.091.3:7.01(477.43)"19"

https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026(7)-25

AESTHETIC PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS in Podillia (first quarter of the 20th century)

Oleksandr Vovkovynskyi

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

The article, based on the analysis of historical and source sources, examines the aesthetic principles of training future teachers of Podillia in the first quarter of the 20th century at the Podil Theological School, Tulchyn Diocesan Women's School, Vinnytsia Teachers' Seminary, Vinnytsia Teachers' Institute, Institute of Public Education, Vinnytsia Ukrainian Pedagogical College named after I. Franko; traces the history of the formation of these institutions; identifies the features of the content of the curricula of the period under consideration for the subjects of the aesthetic cycle; outlines the importance of studying singing, music, needlework, drawing, art history and pedagogical drawing for a future teacher. The significance of literary readings and literary-vocal-musical events that were introduced into the educational process of educational institutions and their importance in the context of the development of the personality of a future teacher is determined. The features of aesthetic principles in the training of future teachers are highlighted: orientation on the formation of a complex of self-presentation tools in future teachers, thanks to which they could effectively convey their own views and values to the student audience, expansion of the list of disciplines of the aesthetic cycle, in particular music, singing, drawing, playing the piano and violin, gymnastics and manual labor.

It is proven that the appeal to historical and pedagogical values, one of which is the aesthetic training of future teachers of Podillya in the first quarter of the 20th century, has great scientific and practical significance, the experience of these educational institutions will contribute to the development of the system and organization of the modern educational process in pedagogical higher education institutions of Ukraine.

Keywords: Podillia, aesthetic principles, Vinnytsia Teachers' Seminary, Vinnytsia Teachers' Institute, Tulchyn Women's Diocesan School, singing, drawing, music, pedagogical drawing, history of art, Institute of Public Education.

Постановка наукової проблеми. Здійснення глибоких освітніх перетворень є неможливим без всебічного оновлення системи підготовки педагогічних кадрів, що може бути втілене лише за умови утвердження належного суспільного статусу вчителя. Спрямованість українського суспільства на європейські стандарти, цінності та провідні світові освітні традиції зумовлює потребу в комплексних і послідовних змінах у галузі освіти. Розв'язання складних завдань інтеграції національної освітньої системи у світовий освітній простір неможливе без ґрунтовного осмислення власної історичної спадщини, у зв'язку з чим особливої ваги набуває досвід діяльності освітніх закладів, що забезпечували підготовку педагогічних кадрів, зокрема на Поділлі.

Однією з ключових проблем розвитку шкільної освіти на Поділлі в першій чверті XX століття залишалася фахова підготовка вчителів. Вагому роль у формуванні особистості педагога Подільського регіону відігравали дисципліни естетичного циклу, які сприяли розвитку професійно значущих якостей, необхідних для подальшої педагогічної діяльності майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато аспектів історії розвитку закладів освіти України розглядали Л. Анпліна, Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, Т. Зузяк, О. Комарніцький, О. Лавріненко, А. Лисий, В. Луговий, І. Сесак та ін.. Естетичні засади професійної підготовки майбутніх учителів у закладах освіти Поділля першої чверті XX ст. мало досліджене у історичних, педагогічних і наукових роботах.

Мета статті є висвітлення естетичних засад професійного становлення вчителя в освітніх закладах Поділля першої чверті XX ст.

© 2026 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Виклад основного матеріалу. На початку XX вчителів на Поділлі готували спеціальні середні навчальні заклади: училища духовного звання і єпархіальні жіночі училища (Кам'янець-Подільське духовне училище та Тульчинське жіноче єпархіальне училище). Слід відзначити, що цього періоду існування училищ уроки музики, співу, малювання та креслення були обов'язковими для вихованців. З кожною вихованкою вчителька музики займалась не менше двох разів на тиждень. Дбали і про якісний викладацький склад. Зокрема, як зазначає Т. Зузяк – «в Тульчинському єпархіальному жіночому училищі з 12 жовтня 1908 р. працював учителем церковного співу та керував училищним хором Микола Леонтович (1877–1921 рр.), який мав звання регента (від Імператорської співочої капели), у своїй роботі з вихованками дотримувався прогресивних педагогічних прийомів та принципів, використовуючи традиційні досягнення в музичній педагогіці як західноєвропейських, так і вітчизняних авторів, що не втратили своєї актуальності й сьогодні. М. Леонтович обстоював ідею естетичного виховання всіх учнів та обов'язковість навчання музиці й співам незалежно від музичної обдарованості» (Зузяк, 2017).

Звертається серйозна увага і на навчання рукоділлю вихованок – шиттю, в'язанню, вишиванню візерунків й витонченому рукоділлю. Згодом їх почали серйозно навчати шиттю на машинках, машинному в'язанню, грі на фортепіано, грі на скрипці для більш успішного навику навчання дітей співу і влаштування хорів в церковнопарафіяльних школах. На заняттях з малювання та креслення учениці займались кресленням геометричних фігур, малюванням з натури квітів, ландшафтів та більш складних фігур. Окрім того, в училищах з метою покращення проводились літературно-вокально-музичні ранки у святкові дні.

Згодом для підготовки вчителів початкових шкіл уперше стали виникати державні спеціальні педагогічні середні навчальні заклади – вчительські семінарії для підготовки вчителів сільських народних училищ.

Так, у 1907 році було засновано Вінницьку чоловічу учительську семінарію в с. Петоки Вінницького повіту. В навчальних планах семінарій чільне місце посідали такі предмети, як співи малювання та креслення. Варто зазначити, що приділялась неабияка увага питанню про матеріальне становище вчителів співів і малювання, так у 1910 р. відбувся з'їзд директорів учительських інститутів і семінарій Київського навчального округу, де розглядалися питання про матеріальне становище вищезазначених вчителів. Окрім того піднімалося питання про обсяг годин на співи, навчання музики (гри на скрипці та фортепіано). Так на вивчення малювання та креслення відводилося 10 год. на тиждень у всіх класах, на співи відводилось 4 год. на тиждень та 1 годину в суботу для всіх класів для загального хору (ДАВіО, ф. 13, оп.1, спр. 6, арк. 80).

У семінарії співам надавали особливої ваги, оскільки вихованці мали завершувати навчання з належним рівнем теоретичної та практичної підготовки з методики викладання співу и організації хорового колективу. Відповідно до приписів Міністерства народної освіти, на посаду викладача співів призначали фахівців із спеціальною педагогічною освітою або ж осіб, які мали вчительське звання та зарекомендували себе успішною роботою з викладання співів у початкових навчальних закладах. Слід підкреслити, що навчання співу було тісно пов'язане з музичною підготовкою загалом, адже без ґрунтовних знань із музики вчителю складно ефективно викладати співи та керувати хором. У педагогічному закладі функціонували два хори, на репетиційну роботу яких додатково відводилося сім годин на тиждень. Перший хор в семінарії об'єднував 24 випускників семінарії, 8 учнів зразкового училища та 6 учнів міських училищ. Окрім того існував семінарський оркестр, який мав різноманітний інструментальний склад та до якого входили фісгармонія, вісім скрипок, два альти, дві віолончелі, дві флейти, два кларнети, контрабас, тромбон, бубон, барабани, корнет, дві мандоліни та три балалайки. Також при семінарії діяв окремий оркестр виконавців на балалайках (ДАВіО, ф.13, оп.1, спр. 2, 16 арк.).

Графічні дисципліни — малювання та креслення — у семінарії трактувалися водночас як складова естетичного виховання і як засіб формування графічної грамотності, при цьому знання з цих предметів тісно корелювали з потребами промислового розвитку губернії. У процесі навчання малюванню вихованці опановували вміння точно відтворювати навколишні предмети, швидко й охайно писати каліграфічним почерком, а також виконувати

© 2026 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

креслення, спираючись на просторове мислення та закони перспективи.

Один–два рази на рік у семінарії організовували літературно-музичні вечори з танцями, а також літературно-музичні ранки, присвячені ювілейним датам і визначним історичним подіям. Вихованці активно долучалися до цих заходів, беручи участь у декламації поетичних творів, виступах учнівського оркестру, театральних постановках, танцювальних номерах та інших формах творчої діяльності (ДАВО, ф.13, оп.1, спр.5, арк.51).

Історія Вінницького вчительського інституту розпочалася з 1 липня 1912 р. В програмі вчительського інституту важливе значення надавалося предметам естетичного спрямування – кресленню, малюванню й співам, грі на музичних інструментах, що вивчалися на перших двох курсах у кількості 3 годин на тиждень Варто зазначити, що навіть на отримання права навчатися у інституті абітурієнти складали конкурсні вступні іспити з голосу та слуху, окрім того перевірялися їхні здібності до співів та музики. Крім того, в інституті було впроваджено показлагову форму роботи – спільні заняття зі співу для трьох класів одночасно, під час яких виконувалися духовні та світські музичні твори. Навчальна програма зі співів передбачала засвоєння основ музичної теорії, сольфеджіо, стислих відомостей з гармонії, а також методичних аспектів викладання співу в початковій школі. Значно пізніше при інституті було створено струнний оркестр у складі десяти скрипок, двох альтів і двох віолончелей. Окрім цього, вихованці інституту опановували гру на скрипці та фісгармонії (ДАВО, ф. 54, оп.1, спр. 28, арк. 11).

Таким чином, у Вінницькому учительському інституті співи та музика мали на меті загальноосвітню та фахову підготовку. Що стосується спеціальної складової, то її метою було сформувати з вихованців інституту таких педагогів, які в майбутньому спроможні організовувати й керувати шкільними хорами та оркестрами у закладах, де здійснюватимуть свою професійну діяльність. Задля цього передбачалося ознайомлення учнів з елементарними засадами музичної теорії, а також з творчою спадщиною західноєвропейських композиторів.

Аналіз наукових праць, архівних документів і джерельних матеріалів дає підстави стверджувати, що упродовж наступного десятиліття нові соціально-економічні реалії зумовили необхідність докорінного перегляду всієї освітньої системи, а відтак і радикального реформування підготовки педагогічних кадрів. Уже в березні 1919 року було започатковано черговий етап шкільних реформ (Ряппо, 1923). У травні того ж року розпочався поступовий процес закриття навчальних закладів, зокрема Вінницького учительського інституту та Вінницької вчительської семінарії. До завершення 1919 року переважна більшість освітніх установ міста припинила свою діяльність. Ліквідація педагогічних навчальних закладів і гострий дефіцит учительських кадрів змусили державу вдатися до організації спеціальних курсів для працівників школи, а також фахівців дошкільного й позашкільного виховання. Зокрема, було організовано п'ятитижневі вчительські курси з метою підготовки кадрів для єдиної трудової школи. Варто зазначити особливості організації освітньо-виховного процесу, зокрема, вагома роль у підготовці майбутніх учителів відводилася предметам художньо-естетичного циклу, а саме, малюванню, музиці, співам. З малювання на педагогічних курсах навчалися елементарному малюванню, малюванню з натури, перспективі, техніці виконання графіки, живопису та скульптури, основам композиції та історії мистецтва (Зузяк, Марушак, 2020).

На початку 1920 року розпочалося формування перших радянських освітніх установ. Зокрема, 21 серпня 1920 р. Вінницький учительський інститут було реорганізовано в Інститут народної освіти (ІНО). Вінницьку вчительську семінарію того ж року перетворено на педагогічну школу, яку вже з наступного року реорганізували у «Вищі постійні трирічні педагогічні курси». Із 1922 року заклад отримав назву «Трирічні педагогічні курси соціального виховання». Завершальним етапом цих трансформацій стала реформа 1925 року, внаслідок якої педагогічні курси було остаточно перетворено на Вінницький український педагогічний технікум імені Івана Франка (Записки Вінницького українського педагогічного технікуму, 1929).

В ІНО на педагогічному циклі вивчалися дисципліни естетичного спрямування, зокрема, історія мистецтва та педагогічне малювання тощо. окрім того, було створено навчально-допоміжні аудиторії співів та образотворчого мистецтва, майстерні праці з дерева та металу. Історія

© 2026 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

мистецтв була обов'язковим предметом перших трьох курсів, а саме, на її вивчення відводилося на першому курсі в кількості 60 годин, на 2 та 3 курсах – 90 годин (ДАВіО, ф. Р-1941, оп. 1, спр.2, арк.3). Програма включала вивчення театрального, музично-вокального та образотворчого мистецтва – повне і всебічне вивчення історії і теорії мистецтв. Варто зазначити: при схильності студента до вивчення одного з видів мистецтва, йому була надана можливість вивчення саме цього виду, опосередковано ознайомившись з іншими видами мистецтва. При відсутності схильності вивчалися всі види мистецтва однаково, для того, щоб кожен майбутній педагог орієнтувався в питаннях естетичного виховання. Заняття з історії мистецтва на 1 курсі проводилися в студіях факультету соцвиховання. На 2 курсі на заняття з історії мистецтва відводилося невелику кількість часу на теорію того чи іншого виду мистецтва в студіях при факультеті, основне навантаження припадало на відвідування дитячих студій для практичного ознайомлення з постановкою мистецтв в процесі виховання. І на 3 курсі заняття з історії мистецтва проводилися безпосередньо тільки в дитячому закладі, де студент сам проводив заняття в єдиному процесі виховання (ДАВіО, ф. Р-1941, оп. 1, спр.73, арк.28).

Зокрема, до програми з історії образотворчого мистецтва для 2 курсу входили наступні теми: соціальне значення історії мистецтва. Східне мистецтво, мистецтво Греції, скульптура, як галузь, яка найбільше відповідала ідеології грека, Римське мистецтво, Середньовіччя, християнське мистецтво у зв'язку з християнськими поглядами на життя. Візантійське мистецтво. Романське мистецтво, епоха відродження; мистецтво Фландрії, мистецтво Голландії у зв'язку з соціальними умовами тощо (ДАВіО, ф. Р-1941, оп. 1, спр.7, арк.4).

Аналіз архівних документів дає підстави стверджувати, що предметів естетичного спрямування в першій чверті ХХ ст. належать: Історія матеріальної культури; теорія художньої творчості, естетичне виховання дітей дошкільного віку, історія культури, що вивчалися в інститутах народної освіти (ДАВіО, ф. Р-1941, оп. 1, спр.7, арк.5).

Важливе значення для майбутніх педагогів було вивчення педагогічного малюнку. На заняттях з педагогічного малюнку вивчалося значення зорових вражень в духовному житті дитини, виховне значення малювання та ліпки, психологія дитячого малюнку, розглядалися питання детальної бесіди на тему «Як малюють діти – схематичність дитячого малюнку, велика роль змісту, а не форми, відсутність перспективи», порівняння дитячого малюнку з малюнками первісних народів, як підійти до дитини, яка малює, техніка малюнку на шкільній дошці; чого вимагає трудова школа від учителя малювання тощо. Майбутні педагоги ознайомлювалися з поглядами відомих педагогів на вивчення дітей малювання (ДАВіО, ф. Р-1941, оп. 1, спр.38, арк.70).

Висновки. Вивчення літературних джерел та архівних документів – навчальних планів, програм, протоколів засідань педрад закладів освіти Поділля першої чверті ХХ ст. сприяло виокремленню особливостей естетичних засад в підготовці майбутніх учителів: орієнтація на формування в майбутніх учителів комплексу засобів самопрезентації, завдяки яким вони могли ефективно доносити власні погляди й цінності до учнівської аудиторії; розширення переліку дисциплін естетичного циклу, зокрема музики, співів, малювання, гри на фортепіано та скрипці, гімнастики та ручної праці, історії мистецтва та педагогічного малюнку.

Отже, звернення до історико-педагогічної спадщини, важливою складовою якої була естетична підготовка майбутніх учителів у закладах освіти Поділля першої чверті ХХ століття, має суттєве науково-практичне значення. Досвід діяльності цих установ може слугувати підґрунтям для вдосконалення системи й організації сучасного освітньо-виховного процесу в педагогічних закладах вищої освіти України. Викладання дисциплін естетичного спрямування справляє позитивний вплив на розвиток особистості майбутніх педагогів, формування їхнього художнього смаку, почуття міри та вишуканості – якостей, необхідних у подальшій професійній діяльності.

© 2026 The Author(s). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Список використаних джерел

ДАВіО – Державний архів Вінницької області

Записки Вінницького українського педагогічного технікуму (1929). Вінниця : Вид. Вінукопедтехнікуму. 132 с.

Зузяк Т. П. (2017). Становлення й розвиток педагогічної освіти на Поділлі (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД. 432 с.

Зузяк Т.П., Марущак О.В. (2020). Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів освітніми закладами Поділля в умовах становлення нової української школи (1919-1923 рр.). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: педагогіка. Тернопіль. Вип. 1. С. 6-12. https://doi.org/10.25128/2415-3605.20.1.1

Ряппо Я. (1923). Новий етап реформи педагогічної освіти. Шлях освіти. № 7–8. С. 20–34.

References

DAViO – State archive of the Vinnytsia region.

Notes of the Vinnytsia Ukrainian Pedagogical College (1929). Vinnytsia : Vyd. Vinukrpedtekhnikumu. 132 s. [in Ukrainian].

Zuziak T. P. (2017). The formation and development of pedagogical education in Podillia (late 18th - early 20th centuries): monograph. Vinnytsia : Nilan-LTD. 432 s. [in Ukrainian].

Zuziak T.P., Marushchak O.V. (2020). Professional and pedagogical training of future teachers by educational institutions of Podillia in the conditions of the formation of a new Ukrainian school (1919-1923). Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: pedahohika. Ternopil. Vyp. 1. S. 6-12. [in Ukrainian]. https://doi.org/10.25128/2415-3605.20.1.1

Riappo Ya. (1923). A new stage of teacher education reform. Shliakh osvity. № 7–8. S. 20–34. [in Ukrainian].

Про автора

Олександр Вовковинський, аспірант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна, E-mail: Vovkovinskijs@gmail.com

About the Author

Oleksandr Vovkovynskyi, postgraduate student, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine, E-mail: Vovkovinskijs@gmail.com

© 2026 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)